

kori irodalomban. Valami olyasféle kipillantást (vagy oldalpillantást) várunk ilyen helyeken, mint aminőt a szerző helyenként maga is tesz, pl. amikor Pulszky és Eötvös egy-egy gondolatát veti egybe. (282–3) Nem ártana jobban kiemelni azt, hogy míg a tudományos törekvések perspektívájában — Fényes Eleknel például — a kapitalizmusnak felhőtlen, idilli képe rajzolódik ki (410), addig az irodalom már messzebbre tekint: Vörösmarty s még inkább Eötvös már jól látja a megvalósítandó rend súlyos problémáit. — Semmiképpen nem lennének méltányosak, ha csak az irodalomtörténész hiányairól szólnánk, elhallgatva erőnyeit. Nemcsak azokra a részekre gondolok, melyekben egy-egy szerző vagy mű stílusát ismerteti, s egy-egy tudományos munka irodalmi jellegére, értékeire figyelmeztet (pl. Fényes Elek életképszerű népbárázolásaira) (374–379), hanem az árnyalt és érdekes jellemrajzokra, melyek közül különösen a Pulszkyé igen érdekes. Megvan bennünk a hajlandóság, hogy a reformkort csak patetikus dicsfényben lássuk, római jellemek világának, akik számára a haza üdvén kívül csupán a tudomány és a művészet létezik, és legfeljebb egy, éteri szerelem. Pulszky pályájának, tetteinek, eszméinek ismertetésében végre egy összetett jellem-képet kapunk. Tehetséges és művelt karrierista — mondanánk róla ma, akinek munkássága, különösen, ha épp a legjobb ügyet szolgálta, természetesen előre vitte az általános haladás ügyét (a törvénybizottságokban vállalt feladat, cikkei az Allgemeine Zeitung-ban, forradalmi tevékenysége, különösen Bécsben, külföldi, diplomáciai törekvései a szabadságharc érdekében stb.). Mindez azonban nem menti nagy fordulatait, váratlan, illetve nagyon kiszámítható megtorpanásait, néha igen károsan ható irodalmi nézeteit (az irányköltészet ellenzését, Petőfi megítélését). Az irodalmár Fenyő érdeme, hogy hitelesen tudja bemutatni az egész pályát, összes vargabetűivel — mellette épp ezért emelkedik ki a másik két tudós elkötelezett szenvedélyessége és feddhetetlen aszkétizmusa. — Közvetlen irodalomtörténeti tanulságokat ad a könyv a reformkori népiesség kevésbé ismert, kevésbé elemzett munkáiról. Itt nem csupán a mesék és mon-

dák gyűjtésének adalékaira kell figyelniünk, hanem a leíró, ábrázoló, nemegyszer tudományosan, „szociográfiai” módszerrel dokumentált tartalmú népiesség tanulságaira, melyeknek hatását rövidesen észlelhetjük verses epikánkban, regény- és novella-irodalomunkban. (47, 175–6, 220, 283–6, 340, 375, 407–8)

Végezetül két kisebb megjegyzést. Fessler történetírói irányának, hatásának érdemes lenne több figyelmet szentelni. Miszticizmusa, romantikus történelemszemlélete is tüzetesebb, pontosabb megvilágításra vár még — voltak ebben is a felvilágosodásból öröklött eszmék, majd hegeliánus gondolatok. Bárcsak akadna a vállalkozó, aki ezt a regénybe illő életpályát és a reformkorhoz oly szorosan hozzátartozó munkásságot kultúránk, irodalomtörténetünk szempontjából végre tudományos igényességgel feldolgozná! (Peter F. Barton 1969-ben megjelent nagyszabású Fessler-monográfiáját Fenyő még nem használhatta.) Annyi bizonyos, hogy a művészihez közelálló, megjelenítő történeti látás, a dramatizáló-jelenetező, regényszerű, lélektani indítékokra is figyelő félig tudományos, félig irodalmi módszer nemcsak a két Kisfaludyt, Vörösmartyt és Jósikát ihlette meg, hanem a tudós Horváth Mihályt is, jobban, mint azt Fenyő megállapítja. Pl. azok a színes, anekdotikus, narratív részek, jelenetek, melyek tankönyvét élénkítik, (103) szintén Fessler hatását (s talán anyagát) viszik tovább. — S ha már oly hangsúlyosan kiemelte Pulszky olaszországi utazását, s azt, hogy nagyobb európai körútra az elsők között vállalkozik, akkor ide kívánczik a másik reformkori tudós, Toldy Ferenc neve, aki 1829–30-ban utazgat Európában, míg Pulszky először 1833-ban indul Olaszországba (141), s persze hogy idekíváncsnék a legnyugtalanabb utazónak, a legnagyobb liberális reformernek, Széchenynek neve, aki olaszországi útjával, „anglomániájával” is megelőzte Pulszkyt.

Végezetül és összegezésül elmondható, hogy az elismerő és a bíráló észrevételek egy alapos, sok stúdiumon nyugvó munkáról szólnak, melynek eredményei nagy segítséget adnak az egész reformkor mélyebb megismeréséhez.

Mezei Márta

VARGA JÓZSEF: ADYTÓL MÁIG

Bp. 1970. Szépirodalmi K. 374 l.

Valamennyi érdemes irodalomtörténész, kritikus vagy esszéista kialakítja a maga viszonyítási- és értékrendszerét, még akkor is, ha azt tételszerűen pontokba nem foglalja.

Gyakran csupán az utalásokból derül ki, pontosabban ezek számából vagy már-már rögeszmeszerű visszatéréséből, hogy kinek a munkásságát érzi példaadónak, korszerű-

nek, kinél találja meg azt a mértéket, melyhez viszonyíthat, és amely más művészek lényegi megismeréséhez is hozzásegítheti. A mérce Varga József számára Ady, ő értékrendszerének alfája és omegája. Hozzá mér, hozzá viszonyít. Ez nem csupán monográfiájából derül ki és legújabb könyvének két első tanulmányából, hanem az *Adytól máig* című kötet mintegy negyven dolgozatából, esszéjéből, kritikájából egyaránt, amelyek szerkezeti, gondolati és hangulati egységét az Ady-centrikusság biztosítja.

Varga József akkor találta meg mesterét Adyban, amikor a *Halottak élén* költője meglehetősen korszerűtlennek látszott, amikor az irodalomtudományt és a kortársi költők java részét más kezdeményezések, elgondolások, technikai problémák és szintetizálási szándékok izgatták, amikor úgy tetszett, hogy Ady az irodalomtörténet muzeális nagyságai közé került, elvesztve eleven kapcsolatait az élő irodalommal, ill. kritikával.

Az utóbbi 5 évben, az újabb Ady-monográfiák, valamint Nagy László és Juhász Ferenc vallomási Adyról bebizonyították, hogy Varga szenvedélye és meggyőződése korántsem volt korszerűtlen vagy maradi, nem egy hajdani nagy generáció nagy költőjéhez való könnyen dogmatikus — és ezért kártekonnyá válható — merev ragaszkodás kifejezése volt, hanem annak a megsejtése, hogy az Ady-pőr még egyáltalán nem fejeződött be, hogy költészet és irodalomtudomány — éppen megújulása érdekében — még jócskán merítet Ady életművéből.

Aragon szerint Baudelaire-ről nem lehet úgy beszélni, hogy ne sértünk meg akaratlanul másokat. Valószínűleg Adyról sem lehet másként beszélni. Ha Ady a XX. századi magyar kultúrának központi alakja, akkor ennek kettős következménye is lehet. Az egyik — a szerencsétlen, az eléggé nem kárhoztatható —, ha Ady érdekében elsikkad kortársainak és utódainak annyi nagyszerű kezdeményezése Babbitstól, Kassáktól, Szabó Lőrincstől, József Attilától Weöres Sándoron, Vas Istvánon, Juhász Ferencen át ma induló költőinkig. A másik következmény, ill. lehetőség az, ha éppen az Ady-életmű — mint valami tükörkép — tanúsítja az elmúlt fél évszázad magyar költészetének lenyűgöző gazdagságát, a kezdeményezések és megvalósítások bámulatra méltó sokaságát. Varga József monográfiájában, tanulmányban és recenzióban egyaránt a második következményt, ill. lehetőséget szolgálja.

A vita, amelyet problémájának súlya miatt kélgyintéssel nem lehetett és nem lehet elintézni, lényegében a korszerűség kérdése körül forog. Konzervatív-e Ady, mindenestül a XIX. századhoz tartozik-e, vagy éppen azok a konzervatívok, akik Ady helyett vagy éppen ellenére másban vagy

másokban látják a XX. századi magyar költészet máig ható, ma is kortársként jelenlevő megújítóját, ill. megújítóit.

Nyilvánvaló: Apollinaire és T. S. Eliot és egyáltalán az e századi külföldi és magyar tanúságokat figyelembe kell venni, ha többkevesebb biztonsággal meg akarjuk határozni Ady jelentőségét. Természetesen nem hatásvizsgálatról van szó, mert teljesen egyetérték Vargával; „kevés terméketlenebb kutatást ismerek, mint az Apollinaire-hatások felfedezése és kimutatása Ady költészetében”. A kérdés inkább az, hogy az apollinaire-i út érvénytelenítette-e az adyi utat? A kérdés ugyan elméletileg non-sense, hiszen a költészetnek *nincs egyetlen útja vagy lehetősége*, modernség, korszerűség, jelenvalóság, érték nem köthető egyetlen irányzathoz, módszerhez, technikához vagy gyakorlathoz még egy költészetben belül sem, hát még ha olyan eltérő hagyományú, funkciójú és technikájú költészetekről van szó, mint a magyar és a francia. A kérdést mégsem teljesen meddő felvetni, hiszen a magyar költészet csak gazdagodott azáltal, hogy a XX. századi francia (és nem csak francia) kezdeményezések egy részét asszimilálta, és számos költőnket hozzásegítette ily módon ahhoz, hogy az Ady-epigonizmus kísértő veszélyét elkerüljék. De ma, öt évtizeddel Ady halála után, amikor a szolgai utánzás veszélye nem áll fenn, sőt, amikor az Adyhoz való — akár a szó legszűkebb értelmében vett vers-technikai — visszatérés egy másfajta epigonizmus elkerülését biztosíthatja, nem csupán esztétikai, hanem pszichológiai szempontból is helytállóan hangsúlyozza Varga Ady és Apollinaire egyenértékűségét. Valaha, a harmincas évek elején Todor Manojlovics szerb költő, akit aligha lehet elfogultsággal vádolni, már egymás mellett emlegette őket, mint a XX. századi költészet nagy megújítóit.

Sok szó esik Ady „elkésztségéről”. Jól-lehet teljesen egyetérték Vargával, amikor azt írja, hogy „tájékozódásban az utolsó szavát ismerte a kortárs Európának”, mégis az elkésztségről való vitát némileg álproblémának érzem. Egyetérték, és nemcsak Lautréamont miatt, akinek a nevét 1906-ban nagy elismeréssel írta le, és akit, ha nem is volt teljesen ismeretlen hazájában, csupán az I. világháború vége felé fedeztek fel az ifjú dadaisták, hanem Baudelaire miatt is. Amikor Ady az *Új versekben* három Baudelaire-szonettet közölt, még korántsem volt olyan evidens, hogy a *Romlás virágai* költője a modern líra fejedelme. A legjobb francia költők és írók számára ugyan már igen: a francia Akadémia és egyetem, a hivatalos irodalomtudomány számára azonban még nem, elég legyen csak Brunetiére, Faguet vagy akár Lanson műveire utalnunk. Faguet

cikke ellen, amely Baudelaire-t másodrendű költőnek minősíti, André Gide és Tóth Árpád egyidőben tiltakozik. Baudelaire 1868-ban halt meg, és kétségtelen tanult tőle — még ha Apollinaire-rel egyidőben az eltávolodást is meghirdette — Ady. Henry Peyre francia irodalomtörténész szerint a franciák számára az I. világháború idején vált nyilvánvalóvá Baudelaire nagysága. Baudelaire-től — természetesen sok mással együtt — tanult Proust és Gide még az I. világháború előtt, tanult Apollinaire és Reverdy, sőt: Aragon és Éluard is. Elkésették lennének?

De, mint már jeleztem, némiképp álproblémának tartom az Ady vagy akár kortársainak elkésettéséről szóló vitákat. Az „elkésetttség” könnyen megfordítható viszonyítás kérdése. Milyen könnyen is bizonyítható lenne, hogy Apollinaire és legtöbb költőtársa elkésett Adyval, de akár Babitscsal szemben is. Egy Párizsban, 1962-ben, a Poètes d'aujourd'hui sorozatban megjelent könyv szerzője, Pierre Guerre a Hypnos feljegyzései jelentőségét a francia irodalomban a Calligramme-mal egybevetve mutatja ki. Apollinaire számára ugyanis az I. világháború csupán verstéma volt, „végsőre tehát örvendetes” dolog, míg René Char, a maquis-parancsnok, megértette, hogy az embert létében és jövőjében fenyegeti.

Elkésetttség vagy nem-elkésetttség, mind egy: Varga tanulmányai hozzásegítenek ahhoz, hogy Adyt tárgyilagosan, túlzások nélkül, de kisebbségi érzetek nélkül is értékelhessük.

Ha Ady a mérce: elengedhetetlen, hogy megismerjük kortársait, harcostársait, szövetségeseit. Adyt magát is jobban megismerjük ily módon, mert kiderül, mi volt benne az egyéni és mi a kor vagy nemzedéki, vagy csoport sajátosság. Varga könyvének legfontosabb része a *Visszaperelt nemzedék* című ciklus. Csak elismeréssel lehet szólni arról a bátorságról és szorgalomról, amellyel a Huszadik Század tudósainak nem is az értékeléséért, hanem pusztán megismertetéséért harcolt. Egy korszerű Jászi-képre feltétlenül szükségünk van, Jászi miatt, de Ady miatt, sőt az ellene forduló Lukács György miatt is. A szociológiai kutatások, úgy tetszik, az elmúlt évtizedben örvendetesen fellendültek nálunk. Ez még inkább időszerűvé teszi a század eleji magyar szociológiai törekvések feltárását és kritikai értékelését. Olykor pusztán művelődéspolitikai okok miatt is, Durkheim és Fraser könyveit nemrégiben adtuk ki, Jászi és barátai mindkét nagy tudós munkásságát jól ismerték. Máskor irodalomtörténeti és tudománytörténeti szempontok indokolják ezt, hiszen tagadhatatlan, hogy Ady és Jászi kölcsönösen hatottak egymásra, és hogy szoros kapcsolat volt a századeleji művészek és tudósok között.

De hogy milyen szoros volt ez a kapcsolat, erre ma még megnyugtatóan nem lehet válaszolni. A válaszadás azonban elkerülhetetlen, Varga József tanulmányainak egyik legfontosabb tanulsága ez. Ady központi helyét ugyanis kevés dolog bizonyítja jobban, mint ennek a tanulmánykötetnek a szerkezete, amely egy költő — még ha egy politikáló költő — jelentőségét azzal húzza alá, hogy a szociológia feltérképezésére szólít fel. Milyen tudásanyagot és milyen problémákat közvetített-szállított a szociológia, a politika, sőt a történettudomány is — ez utóbbiról nem beszél Varga — a költészetnek, Ady-nak és kortársainak, megfontolandó és elgondolkodtató kérdés. A századforduló időszakának liberális magyar történészei, elsősorban Acsádi, Márki és Marczali, nem egy ízben olyan eredményre jutottak, amely sokáig megismétlés nélkül maradt, és amely ha nem is készítette elő közvetlenül Ady vagy Jászi útját, közönségüket érzékennyé tehető az új problémák befogadására. Sőt: ha a századforduló történészeinek, ill. a századelő szociológusainak könyveit egymás mellett olvassuk, még az élmélyült tudományos vizsgálódás nélkül is kiderül, hogy a köztük levő generációs különbség ellenére is, kölcsönösen hatottak egymásra és egyúttal a költészetre. Varga József írásai példászerűen tudatosítják a megoldandó problémákat, a Jászi, Károlyi, Pogány, Bölöni esszék (a *Visszaperelt nemzedék* című ciklusban), a Hatvany, Schöpflin, Lesznai Anna elemzések (az *Arcok a Nyugat első nemzedékéből* című ciklusban) egyaránt a további — más alkotókra is kiterjedő — kutatások folytatására ösztönöznek.

Ady halála után címet adta könyve harmadik ciklusának Varga. A cím nem csupán kronológiailag igazolt — ettől még önkényes is lehetne; hanem azért, mert az itt tárgyalt írók legtöbbje valamilyen formában kapcsolódik Adyhoz. Fábry pályája, talán néha túlságosan is, Ady jegyében indult, Németh László megfigyelései alapvetőek mind Ady verstanát, mind világirodalmi helyzetét illetően, az ő viszonya Adyhoz, akárcsak Illyés és Szabó Lőrincé, az egyidejű vállalás és eltávolodás ritka szerencsés példáját adja, amelyet esztétikai és pszichológiai szempontból érdemes lenne egyszer behatóbban megvizsgálni.

Illyés kapcsán némiképp módosítanám Vargát. Azt írja: „a fiatal, pályája elején álló Illyés Gyula is 1936-ban saját művészi crédója és korszerű mondanivalója igazi őseként idézte Petőfit...” A „pályája elején álló” szavakkal nem értek egyet. 1936-ban Illyés korántsem pályakezdő művész. Versben és prózában már egyaránt maradandót alkotott, és ezt pályatársai is tudják róla. Egy szempontból mégis igaz van Vargának, Illyés olyan friss és annyira elfogulatlan,

hogy szinte minden kötete pályakezdő műnek is beillenék.

Ez, az eredményekben gazdag, problémákat tudatosító, a világirodalomra állandóan figyelő könyv (nemcsak Andrić-ról, Krležáról, az egzisztencializmusról vagy Turóczy-Trosler munkásságáról szólva) Varga néhány haragos — tanulmánygyűjteményét indító — sora ellen bizonyít: „Kis kultúrák és még inkább kis intelligenciák szeretik egymás ellen művészeit. A franciáknál fel sem merül, hogy Baudelaire vagy Victor Hugo. Mi vagy-vagyokban gondolkodunk. A József Attila-kultusz idejében (azért írunk erről múlt időben, mert sajnos, már ez is a múlté) nem illet szeretni Adyt vagy Petőfit, mert nem eléggé 'modernek'.”

Az idézethez két megjegyzésem lenne, az első nem lényegi, csupán a példát illeti. A francia irodalom történetét mi másként látjuk, mint a franciák. Nem pontosabban, nem pontatlanabban: másként. Ez rögvést kiderül, ha egymás mellé helyezzük a francia költészet magyar nyelvű és francia nyelvű antológiáit vagy áttekintjük a francia irodalmi viták történetét. Ők vagy-vagyokban látják az irodalmukat, mi nem. A francia

irodalom történetét a XVI. századtól kezdve a vagy-vagyok alapján is meg lehetne írni: a Ronsard- vagy Malherbe-, a Corneille- vagy Racine- kérdés még ma is kísért. A másik megjegyzésem az lenne, hogy a vagy-vagy önmagában nem kártékony, sőt — időnként — az irodalmi mozgás, fejlődés, megújulás nélkülözhetetlen feltétele. (Vö.: Ady viszonyát Aranyhoz vagy József Attiláéét pályája egy szakaszán Babbitshoz vagy Kassákhöz.) Nem az a veszedelmes, ha egy-egy író vagy akár irodalmi csoport, iskola gondolkodik vagy-vagyokban, hanem ha az irodalmi és művészi élet egésze, ha a kizárások intézményessé válnak. Igaz, ez utóbbira is volt már példa a XX. századi magyar irodalom történetében, és a tiltakozás ellene jogos és feltétlenül szükséges.

És végül, befejezőként, de nem összegezésként: az *Adytól máig* című tanulmánykötet a XX. századi magyar irodalmat és tudományt szenvedélyesen szerető és okosan féltő, a lényeges és lényegtelen kérdéseket jól elkülönítő tudós munkája.

Ferenczi László

SZILÁGYI PÉTER: JÓZSEF ATTILA IDŐMÉRTÉKES VERSELÉSE

Bp. 1971. Akadémiai K. 317 l.

Költészetünk kiemelkedő nagyságainak verstani monográfiákkal is tartozunk. Gáldi László Szenci Molnár zsoltsárait, Elek István Csonkoni versművészetét mutatta be emlékezetes alaposággal, a metrumstatistikai vizsgálatok nálunk Négyesy óta ismert módszerességével. Néhány jelentős tanulmányban is találkoztunk ilyen törekvésekkel, Kiss Ferenc *József Attila ritmikája* c. munkájában, Szilágyi Péternek Tóth Árpádról, Adyról szóló dolgozataiban. Verselméleti monográfiáink természetüknél fogva csak részben vállalhatták e feladatot.

Szilágyi Péter kötete méreténél, teljességénél fogva az előzményekhez képest impozáns mű. Bár József Attila költészetének csupán időmértékes metrumait választja rendszerezése céljára, a hangsúlyos metrumokat is bevonja érdeklődési körébe, ha időmértékes nyomokat érzékel bennük. A költő munkásságának túlnyomó része szerepel tehát Szilágyi könyvében. Nyolc fejezet (A jambikus versek, Az anapestusok funkciója, A polifonikus versek, A jambikus-trochaikus versek, A trochaikus versek, A klasszikus metrumok, A szonettek, A gagliardák) s egy „Kronologikus összegezés”

után 34 lapon táblázatok mutatják be a metrumstatistikai vizsgálatok eredményeit.

„József Attila jambusaiban 17 691 szóhangsúlyt számoltam meg” — írja a szerző (13), s bizonyára ő számolta meg azt is, hogy „Ady 22 029 verssorából — a *Margita élni akart* leszámítva — az óriási többségükben gagliardikus kilencesek száma 7483” (252). 1922—37 között minden évre statisztikák mutatják, mennyi az arsisos és thesises szótagok száma, százalékos aránya. — Mindez csak jelzése annak a teljességre és pontosságra való törekvésnek, amelynek számtalanszor tanúi lehetünk a kötet olvasása közben, s amely a fáradozás méreteit is sejteni engedi. E tekintetben fenntartás nélküli tisztelet illeti a szerzőt.

Az adatokat nyomonzó figyelem többször keresi a metrikai tanulságok funkcionális szerepét — s a kötet ennek révén valóban kettős vonulatú: metrikai monográfia s részben funkcionális verstan. Mindkét irányban s a költői párhuzamokban is (Adyval, Szabó Lőrincsel stb.) sajátos, öntörvényű s nagyigényű verstani szemlélet és módszer mutatkozik. Ennek lényegével azonban folyvást s határozottan ellenkezünk.

Elsősorban azzal, ahogyan időmértékes és magyaros metrumok kapcsolódását vizsgálja a szerző. Az alaptétel, hogy költészetünkben hangsúly és időmérték összeforr, régi keletű. József Attila vallomása mögött Ráday s a felvilágosodás, Berzsényi, Arany, Négyesy, Sík Sándor és mások felismerései állanak, s műköltői gyakorlatunk, szinte a kezdetektől. A verselmélet nagy talánya azonban éppen az, hogyan bontakozik ki a kétféle ritmuselv kapcsolata, a bimetrikus és a szimultán verselés. Fogarasi János, Arany János idejében a páros szótagú, többnyire a népköltészetből stilizált nemzeti metrika volt a közismert, a szavakat, ütemeket egész verslábakkal s dipódiákkal társító bimetrizálás, az *ütemkapcsoló* modor az elméleti eszmény. Arany és Erdélyi oly sokszor idézett, híres vitájában (Kevéháza, Katalin) éppen az okozza a félreértést, hogy a jambusi ütemkapcsoló bimetrikus sorokat Erdélyi János felező nyolcasoknak veszi, s a *metszetkapcsoló* (pl. 5/3-as) változatokban kárhoztatja a metszetet. Amely pedig helyén volt, mint Arany válasszából is kiderül, csak nem magyaros modorban, hanem a jambus nemzetközi gyakorlatának megfelelően.

Szilágyi Péter azzal, hogy a *gagliardában*, Szabolcsi Bence értékes, idézett tanulmánya nyomán, páratlan szótagú, népköltői hagyományú magyaros-hangsúlyos metrumot talál (3/2; 2/3), kitűnő lehetőséget fedez fel arra, hogy továbbra is ütemkapcsoló modorban értelmezze a valójában metszetkapcsoló jambusi szimultán sorokat. Nézetünk szerint erős metrumelméleti tévedés ez, amely a funkcionális értelmezésekben és a metrumtörténeti kérdésekben egyaránt problematikus megállapításokhoz vezet.

A *gagliarda* olyan hangsúlyos, felező tízes, amelynek *mellékmetszetei* markánsak, többnyire 3/2-es (vagy 2/3-as) tagolást teremtők. Szilágyi Péter azonban *gagliardának* tekint nyolcasokat, kilenceseket (243), tizenegyeseket — lényegében minden olyan jambusi sort, ahol az első (esetleg második) 5 szótagos sorfélt a mellékmetszet tagolja. Mivel e hangsúlyos metszet aránylag mély, nyilván ellenkezik a sekély jambusi (időmértékes) metszettel; a hangsúlyos metrumokat a *gagliarda* variációira szorító „elmélet” tehát *gagliarda* + *jambus* bimetrikus ritmusában ellentétes komponensek kapcsolatát látja: „*gagliardákkal* fékezett *jambuslejtés*” (44), „*jambustalanná* önállósuló” *gagliarda* Adyban (23,259) jelzi e szemlélet lényegét. *Gagliarda* minden sor, amelyben „a harmadik vagy negyedik szótag főhangsúlyos”, sőt: „még ezt is pótolhatná a főmetszet utáni harmadik vagy negyedik szótagra eső főhangsúly” (248). Így aztán nincs akadálya annak, hogy megtudjuk: a *gagliarda* „tízese szívesen rövidül kilencessé” (228), hogy

vannak „*kurtított* *gagliardák*” (79,81), „*közbeékel*” (104), „*sokarcú, átmenetes*” (105), sokféle licenciát engedélyező (81) *gagliardák*. Előfordul, hogy „a jambus átsiklik a főcezurán” (131), de az igazán szabályos *gagliarda* a jambust és az anapesztust összekapcsoló (131). Tehát a verslábakat szókkal — „*ütemekkel*” — egyeztető, az *ütemkapcsoló*. Ezt fogalmazza meg egy másik magyarázat is: „A *gagliardát* a hangsúlyos sorfajóktól „*ünnepélyesen ringó* *hintázása*”, a jambusoktól pedig kemény metszetei különítik el.” (103) Szilágyi szerint „Arany ritmusában az a legfontosabb, hogy az időmérték alkalmazódik a cezúrához” (68), holott e tétel legfeljebb a bimetrikus choriambusokra igaz, a jambusi bimetrikus metszettek sokszor közösek Arany költészetében is. Kiss József jelentősége többek között, hogy látta: „az időmértéknek kell alkalmazkodnia a hangsúlyhoz” (218).

A *gagliarda* jelentőségét túlértékelő szemlélet tévedéseiből néhányat ki kell emelnünk.

Elhanyagolja a szerző a jambikus metszetet, bimetrikus sorokban általában a főmetszetet, ennek következtében a mellékmetszettek főszerepéhez jutnak. Másodrendűvé válik a jambus, ennek egyik közvetlen példája a *Mikor az uccán átment a kedves* kommentárja: „a költő nem a jambikus lejtést tartotta elsődlegesnek. A *gagliardák* viszont minden szempontból kifogástalanok.” (232) Mint számára érdektelen jelenségeken, siklik át a szerző tekintete az ötszótagos (mellékmetszettel nem tagolt) ütemeken (a *Levegőt!* több sora ilyenekkel indul, vö. 35.), így kezeli a négyzótagú s a véle kombinált sorfeleket is. Ennek, továbbá az ütemkapcsolás egyedüli, ósrégi eszményének köszönhető, hogy bagatellizálja a *choriambust* (176, 177).

E szemléletből ered néhány metrumtörténeti torzítás is, Kiss József jelentőségének eltúlzása, Vajda János verselésének lebecsülése (218): „Kiss József... fellazította a jambust, nem pedig darabosra tördelte, mint Vajda János.” Nézetünk szerint a ritmuselvek összekapcsolásáért folyó, kb. a XVI. században gyökerező alkotói küzdelemnek Vajda János kitűnő, sikeres példája, s éppen jambusaival, melyekről a nemegyszer szigorú Négyesy is elismeréssel szól.

Hiába idézi Szilágyi Péter annyira megértéssel József Attilának a hangsúly és az időmérték természetes kapcsolatáról szóló nézetét, ha e kapcsolódás *mikéntjére* csak tétova választ tud adni, pl.: „A *gagliarda* József Attilánál nem önálló, hanem átmenetes funkciójú, joggal várhatunk utána jambust.” (126, vö. 220–221 stb.) Ha a *gagliardát* az időmérték elé helyezi, mint pl. „A város *peremén* egyik sorában: „*ki lüktetését hallotta a föld*”. „Itt nyilvánvalóan azért hagyta el az „a”-t az „aki”-ből, hogy *gagliardára* igazítsa

a sort”(98). Szerintünk egyrészt nem volt szükség az „a”-ra, így tömörebb; másrészt a jambusi lüktetés volt az elsőrendű ritmikai cél, nem a gagliarda. A sor metrikai felépítése ezért inkább: j, j, js, ch; 5/5. — Ha nézetének megfelelően nem veszi tudomásul a közös metszetet, s ott is csak hangsúlyos metrikai metszetet lát, ahol jambusi is működik, pl. az Óda 3. sorában: *könnyű szellője, mint egy kedves* — Szilágyi szerint: $\underline{\underline{—}}/\underline{\underline{—}}\underline{\underline{—}}\underline{\underline{—}}/\underline{\underline{—}}\underline{\underline{—}}/\underline{\underline{—}}\underline{\underline{—}}\underline{\underline{—}}\underline{\underline{—}}$; (112), szerintünk: s, s, j, js, cs; 5/4-es metszetkapcsoló jambusi szimultán kilences, ahol a közös metszet után a lényeges hasonlatot bevezető költőszó áll, József Attila költészetében nem egyedüli módon. — Ha abban vállalja Vargyas Lajossal a rokonságot, amiben könnyelműség (az V. *Lászlóról*, 218).

Időnként Szilágyi Pétert is megkísérelti a gondolat: nem a jambusi sorok spontán tagolódása magyarázza-e a gagliardikus alakzatokat (220—221, 249, 11), a szemlélet eredendő egységüké azonban makacsul ragaszkodik a gagliarda merész általánosításához. A nyomatékkapcsolás s az ebben rejlő nyomatékkapcsolás metrumformáló szerepe nem foglalkoztatja. Mint a közömbös ütemek jelentőségét mérlegelő részben a hangsúlyról olvassuk: „Módosító szerepében távolról sem az a legfontosabb, hogy a jambus vagy trocheus hosszú szótagját nyomatékkal látva el erősíti a jambikus vagy trochaikus lejtést” (166—167). Nézetünk szerint e fölfogás magyarázza, hogy a gyakran említett Ady—József Attila párhuzamot nem mélyíti el a szerző. Szilágyi szerint a metrikai rokonság (a gagliarda jegyében) Ady és József Attila között igen szoros, kivéve a lejtést, mert „József Attilánál a hangsúlyrendek nem alkotnak a mértékkel ellentétes lejtésű vonulatokat, mint például Adynál” (7). E különbség magyarázata szerintünk alighanem az, hogy Ady robusztus, elszánt indulatok, végletek között hullámozó költészetében gyakoribbak a metszetkapcsoló, maximális nyomatékot felvillantó, funkcionálisan kiemelt sorok, mint József Attila szenvedéseket leíró, lírába oldó, szelídebb hangulatú költészetében, ahol a nyomatékmegosztó, gyakori ütemkapcsoló sorok között ritkábban bukkannak föl a metszetkapcsolók, a legfontosabb helyeken érvényesítve a dús metrikai fokozást.

Úgy vélem, hogy a jambusi sorok minden hangsúlyos kapcsolatban (bimetrizálás, szimultaneitás) spontánul tagolódnak páratlan szótagú ütemrészekre. Ez egyformán érvényes a sormetszetre és a mellékmetszet(ek)re. A 3/2 tagolás — metrikai evidencia. A 2/3 is az, többnyire anapesztikus indítású nyomatékkapcsoló vagy jambusi nyomatékmegosztó változatokban. Szerintem e mellékmetszetes sorok a jambusi bimetrikus, illetve szimultán soroknak csupán egy részét jelentik

— bennük látni a ritmuselvek kapcsolódásának lényegét *alapvető tévedés*. Mindez indokolja, hogy számomra a *gagliarda* terminus technicusa a bimetrikus—szimultán verselésben teljességgel fölösleges.

A hangsúlyos és időmértékes metrumok kapcsolatában jelentkező törvényszerűségek bizonytalan szemlélete magyarázza, hogy Szilágyi Péter József Attila időmértékes metrumairól szóló könyvében éppen a jambusról mond legkevésébbet. Ez a jambustól a gagliardáig ívelő szerkezetből is kiténik, bizonyítható pedig a tévesen metrizált sorok, versek sokaságával.

A *Szürkület* két sora metrikai talány a könyv szerint (45). Azt hiszem, hogy a *choriambus* valódi jelentőségének beismerése esetén aligha lennének azok: *Es izeránt, az odahúz, mind fogdos, vartyog, tiszta* — ch, ch, s, js, ch; 4/4/3/2/3; *mellyel — azt hiszi — némaságot szül vagy tiszta úrt* — s, ch, j, js, js, j; 2/3/4/2/3; A *Megfáradt emberről* ezt olvassuk: „Mindhárom négyesoros, félrimés szakasz jambussal indul (egy ötös, kettő pedig hatodfeles). A további kilenc sor azonban mintha ritmikai feladvány lenne” (55—56). — Szerintünk 3—4 ütemű, metszetkapcsoló-ütemkapcsoló változatokat keverő jambusi bimetrikus vers. Elemzésünk szerint:

j, j, s, j, j;	4/4/2
p, a, js, j	4/2/3
s, s, s, a, j	4/2/3/2
ch, j, a, a	4/4/4
p, js, js, j, js, cs	3/2/4/2
s, s, st, j, cs, j	4/2/3/2
j, jp, j, a, j, cs	3/3/3/3
s, s, s, a, j	4/2/3/2
j, js, js, ch, cs	5/4/2
j, a, js, j, j	6/3/2
j, s, s, a, j, cs	4/2/3/3
t, ch, a, j	4/4/3

A *Tehervonatok* tolatnak 5. és 6. sora: *Oly könnyen száll a hold — mint a fölszabadult*. Az 5.-ről ezt írja a könyv: „A jambus csak két spondeus után csendül fel.” (121) Szerintünk a tiszta metrumok irreális eszménye szőlal meg itt is, hiszen a két spondeus a hangsúlyok szerepe révén erősen jambizált; a rigorózus mértékelés szerint pedig a névelő közös szótag, a záró jambusban is van parányi spondeusi esély. Azt hisszük, hogy e sor teljesen jambusi lebegésű. Mindhárom arsisa hangsúlyosan is nyomatékolta, éppen ez okozza, hogy a magyaros metrum visszahúzódik, jambusi a vezérritmus (js, js, j; s enyhe: 3/2/1. A 6. sorban Szilágyi szerint két trocheus után következik a jambus. Szerintünk a névelő itt is kettősen jelölhető, tehát az indító trocheus nem túl erős — bár sor

élen jambusi menetben is régi licencia a trocheus. Ezután azonban choriambus következik, ami képletszerűen ugyan trocheus és jambus kapcsolata, a jambusi versekben azonban a sorlejtéshez alkalmazkodó külön minőség. És oly gyakori, hogy nélküle hitelesen jambusi-hangsúlyos verseket metrizálni nem lehet. A sor tehát: st, ch.

A *Juhász Gyulához* egyik soráról (*És vagdalá föl meleg, nagy szíved*) ezt írja a szerző: „súlyosabban vét a metrum ellen ez a rossz hangzású sor... Ez a három spondeus megtöri a ritmust, kizökkenti azt emelkedő jellegéből”. (178) Más véleményen vagyunk: remek jambusi ötödféles ez a sor, az alkaiosi strófa harmadik sorához illő: js, js, j, js, cs. A soron belüli *versláb és szó* — kapcsolatnak, illetve a szövegszésnek a keveredése okozhat csupán tévedést. A jambizált spondeusok nem zavarják a lejtést. — A *Perc* magyarázatában (203) Szabolcsi Miklós hangsúlyos, monometrikus álláspontját védi a könyv Havas László klasszikus metrumot, anapestizálást valló fölfogásával szemben. E bimetrikus versben az egyik komponens szerintünk a jambus, ciklikus anapestusokkal keverve. A vezérritmus az időmérték, s az alkalmanként adódó hangsúlyos kíséret alapján monometrikus hangsúlyos metrikát látni — egyszerűen tévedés. — A *világ megteremtésének* utolsó sora ugyancsak kettős metrumú, s középre vonja — József Attilára oly jellemző módon — a sejtető szócskát: *társat akart és csak szeretet volt*; metruma: ch, js, a, cs. Szilágyi szerint daktilikus sor (233). Talán ez is a hipotetikus gagliarda (s metszete) kedvéért? — A *Csökkérés tavasszal* tiszta choriambusi sorokat (amelyeket Szilágyi is elfogad) vegyít *ch + a* kapcsolatú, emelkedő lejtésű, hosszabb sorokkal, nem pedig úgy, ahogyan a szerző állítja: „egy-egy choriambus alkot egy-egy sort, amelyeket daktilikus sorok gyorsítanak, közbeékelten.” (254) — A choriambus preconcepció ellenzése vezet olyan meglepő felfedezésekhez, mint amelyet a *Leánykérő ének* magyarázatában olvashatunk: „tiszta daktilikus sorokból áll.” (206, 254) Meggyőződésünk, hogy choriambusok és anapestusok alkotják e sorokat, a lejtés tehát emelkedő. A ritmus gyors, a 11. sor *forradalom* fogalmához Petőfi óta közkedvelten kapcsolódó. S milyen daktilusok lennének a vers 4. és 8. sorának közepén a szóvéggel, rövid szótaggal indulók? E szótagok choriambusi zárlatként hibátlanok, hiszen ütemkapcsoló, bimetrikus choriambusok ezek, ahol a magyarosan mélyebb metszet előtt a rövid szótag (mint sorvégeken) időmértékesen közös szótagként viselkedik. Aztán az anapestusok arsisai — Petőfi *Szeptember végén* c. verséhez hasonlóan — logikai nyomatókat emelnek ki (*vér, én, dal*).

Ady két versének metrumaiból is kiiktatja a choriambusokat Szilágyi Péter. *Ágyú, gyilok, úri bitangság* (A Hadak útja) — erős magyaros metszetű ütemkapcsoló jambusi szimultán sor: s, jp, ch, cs; 4/5; más sorok e versből: *nem fog a mi dús ereinken*: s, j, ch, cs; 4/5; — *ezer évig férge a rögnek*: a, js, a, cs; 4/3/2 (mindkét metszet közös!; sebes sodrású metszetkapcsoló szimultán sor, benne még az indító anapestus arsis is logikai nyomatókat támogat). — A *Tüzes seb vagyok* első két sorának metrikájában trocheusokat, daktilusokat talál Szilágyi Péter, holott az emelkedő lejtés időmértékes ütemváltozatai keverednek csupán. *Tüzes, sajgó seb vagyok, égek*: j, a, ch, cs; 5/3/2; *Kínóza a fény és kínóza a harmat*: ch, js, a, cs; 5/3/2. (53)

A ritmikai-metrikai bizonytalanság a funkcionális magyarázatokra erősen hat. Súlyosbítja itt e helyzetet, hogy sokszor direkt magyarázatok tolatodnak a bonyolult jelenségek helyére. A *Mint a mezőn-ről* olvasuk: „Az első 4 sorból 3 kezdődik trocheussal, ami fokozza a zaklatottság érzését.” (39) A choriambusi kezdet (amit Szilágyi következetesen trocheusinak nyilvánít) aligha okozhatja e zaklatottságot. A strófa sok belső pirrichiusza azonban hiteles magyarázatot kínál... Az *Anya* kiemelt sorában: *Mint tébolyult anya motyogja* — a *tébolyult* első szótagja az egyetlen arsisall támogatott szótag, ez a megrendítő jelző a sor legsúlyosabb szava. A középső pirrichiusz és a sorozatos nyomatókmegosztás az erőtlenség révén pontos metrikai követője a sorbeli mondanivalónak (18–19). — A *város peremén* funkcionális magyarázatát elejétől végig hamisnak érezzük (59). — *Azt olvastam, hogy perli a Népet* — a kommentár egyetlen anapestust említ, s erre épít egy erőszakolt magyarázatot (60). Mi kb. 10 anapestust számoltunk meg a költeményben...

Ha a hold süt... — e versről ezt írja a könyv: „Azért formálódhatott derűs zeneiségű anapestusokba, mert emlékvér, mert minden keserűségével egyetemben is távoli múltat idéz, és mert kimondatlanul is ott muzsikál a sorok között a felejthetetlen *Mama árnya*” (64). Nézetünk szerint az anapestus funkciója más e versben. Az, ami Radnóti *Álomi táj* c. versében: gyors dobolása sietős nyugtalansága a lélek riadalmát követi, nem pedig a tájból, a képekből következő csendet, nyugalmat.

A *Külvárosi éj* kommentárjából csupán egy-két sort idézünk. A funkcionálisnak tűnő magyarázatok talán itt a legerőszakoltabbak. „... a kecesebb macska keltette hangulathoz viszont a gagliarda illik jobban...” „De a kommunista a röpcédulákkal már gyors jambusokon iramlík” (78).

Másképp látjuk az aszklepiadeszi strófa bimetrikus megjelenését is (179), úgy, aho-

gyan Berzsenyi *A közelítő tél* c. versében Keresztury Dezső. Másképp a szapphói stófa jelentőségét is József Attila költészetében, tudva az első ilyen versekről is, hogy nem „jelentéktelen újgyakorlatok” (182, 254). Kíváncsiak lettünk volna arra, hogy Szilágyi Péter szerint Ady hogyan hangolja át saját ritmusára a szapphói stófát, mert e már másutt megírt igazságot bizonyosan sajátosan interpretálja (174).

Befejezésül szólnunk kell a metrumstatistikai táblázatokról. Nyilvánvaló, hogy a szótagnyomatékok elemi szintjén is érvénye-

sül az, hogy aki vizsgálja őket, milyen metrumelméleti nézetekkel rendelkezik. E táblázatokot más szemléletű kutató csak folyamatos ellenőrzés, látványos korrekciók közben használhatja. Nem mentenek föl a részletekig ható elemzések alól.

E táblázatok értéke — miként az egész könyvé — többnyire abban rejlik, hogy folytonos vitára ösztönözve mind a verselmélet, mind a József Attila-kutatás fejlődését szolgálja.

Szuromi Lajos

TANULMÁNYOK A MAGYAR ÉS FINNUGOR NYELVTUDOMÁNY TÖRTÉNETÉBŐL

Szerk.: Szathmári István. Bp. 1970. Tankönyvkiadó V. 173 l.

A magyar tudománytörténet nem dicsekedhet sem különösebb korszerűséggel, sem különösebb élénkséggel. Alig van oly társadalomtudományi ágazatunk, melynek története rendszeresen művelve vagy éppen földolgozva volna. Az irodalomtudomány múltjának kutatója a testvértudományok történetéből főleg a nyelvtudományának hiányát érzékeli fájdalmasan. Az irodalom és nyelvészet ügye nálunk az átlagosnál is szorosabban fonódott össze. S irodalmi, kritikai alapkérdések gyakorta nyelvészeti vitákban dőltek el. Elég azokra a harcokra utalni, melyeket Kazinczy és Kölcsey vívott maradi ellenfeleivel szemben, vagy arra a sajnálatos előkészítő szerepre utalni, melyet a Nyelvőr — számtalan hasznos eredménye mellett — a Beöthy-féle nemzet- és irodalomszemlélet uralomra juttatásában betöltött. S a nyelvész vagy nyelvészkedő író típusa végigkíséri irodalmunk oly szakaszait is, amely időszakokban külföldön ritkább a nyelvészet iránt bensőbbben érdeklődő író.

Ezért várakozással és örömmel vettük kezünkbe az 1967-es nyelvtudománytörténeti konferencia összegyűjtött anyagát. A kötetet Szathmári István gondozta és sokat tett az anyag egységes arculatának kialakításáért. Egységes nézőpontú tárgymutatóval látta el s így mintegy azonos vagy rokon vonatkozási rendszert biztosított valamennyi dolgozatnak. A kötet két gyengítő elemét azonban fáradozása sem tüntethette el: színvonal- és korszerűségbeli egyenetlenségét. Vannak oly régies típusú írások a kötetben, melyeket bátran készíthettek volna a századforduló vidékies pozitívizmusa idején is. Hasznosak, persze ezek is, mert adatokat gyűjtenek egybe s állítanak időrendi sorba. De alig-alig tesznek kísérletet arra, hogy anyagukat s vékonyka következtetéseiket a nemzeti történetet vagy az egyetemes gondolkodástörténet

egészével hozzák kapcsolatba. Még kevésbé szerencsések azonban azok a cikkek, amelyek divatos, modern nevekkel vannak fölpirézve, de történeti anyaguk szegényes és esetleges, főleg pedig szembesítetlen e modern nevek mögött álló szemlélettel.

A kötet legkiemelkedőbb írása Balázs János tanulmánya: A hazai magyar és finnugor nyelvészet története (1850—1920). Balázs anyagának minden tényét, mozzanatát igyekszik az európai nyelvészeti gondolkodással függésbe hozni, viszonyításba helyezni. S emellett valamennyi fontos elv, törekvés értékét kettős mércének veti alá. Megméri a korban betöltött hazai szerepe szerint, s hozzáméri mai szemléletünkhöz is. Kivált az 50-es, 60-as, 70-es évtizedek anyaga gazdag munkájában, s feldolgozása is ezeknek sikerült a legjobban. Itt a kor egyetemes, nem sajátos nyelvészeti gondolati területeihez is megtalálja a szálakat. Tanulmánya igazolja ismét, a szaktudományok és az irodalom meg a kritika között az 50-es években ütemeltőlódás állott be. A magyar szaktudományosság legtöbb területén jóval előbb megjelent mind a pozitívista tudományosság igénye, mind pedig a művelődéstörténeti elv, mint az irodalomkritikában. Az 50-es, 60-as évek homlokzatára még a romantikus-népies irodalomkritika elvei voltak fölírva, de a homlokzat mögött már javában folyt a társadalomtudományok polgáris, pozitívista fölkészülése. S ez újra fölhívja a figyelmet arra, hogy nem tudjuk megoldani mindaddig ez évek fölötté bonyolult irodalom- és művelődéstörténeti kérdéseit, míg a kor szociológiai problémáit föl nem fejtjük. Különösen pedig nem addig, míg a kor értelmiségének egészen sajátos helyzetét meg nem rajzoljuk. Az ma már világos, hogy 1849 finis Poloniae-ként való kezelése vajmi terméketlen. De hogy 1861 és 1875 tragikus szerepét végre

megérthessük, ahhoz okvetlenül kell, hogy lássuk, miként befolyásolták e két dátum tartalmi és következményei a magyar értelmiségi polgárság helyzetét, magatartását, sorsát.

A tudományág történetének szociológiai értelmezését illetően, sajnos, még Balázs tanulmánya is meglehetősen keveset ad. A többi pedig még annyit sem. Pedig mily izgalmas anyagot kínálnak e tekintetben Riedl Szende, Hunfalvy Pál vagy Brassai vitái. S többnyire nem is közvetetten. Riedl polémiái például gyakorta egyszerre nyelvészeti és nyílt társadalmi viták.

A nyelvészet történetén belül való maradás, belül való zárkózás most, persze, talán még érthető, sőt, még szükséges is volt. Annnyira a kezdet kezdetén állnak a kutatások, hogy egyelőre a föltárássra s a leltározásra kell az erőket összpontosítani. Azt azonban annak ellenére is csak sajnálnunk lehet, hogy a kor irodalomtörténetének s nyelvészetének közös vonatkozásai kívül rekedtek a vizsgálódások körén. Csak egyetlen példát említnék, Aranyét. Az ő nyelvész tevékenysége nem maradhat ki egy hazai nyelvészettörténetből. A Krk. XI. és XII. kötetének anyaga beszédesen bizonyítja, hogy jelenléte a nyelvészet történetében nem csak annyi volt, mint általában egy nagy nyelvművészé lenni szokott. Budenz irányának jelentőségét elsőként ismerte föl és támogatta. Riedl „schleicherianus”, természettudományos pozitívizmusában rejlő veszélyekre, a gépies sziszte-

matizálás veszélyeire is rögtön fölfigyelt, s Brassai logicizmusának túlhajtásait is elvi megfontolások alapján nyesegette. Általában el lehet mondani, hogy az uralomra jutó természettudományos pozitívizmus gyengéit nálunk ő ismerte föl legelőbb és legvilágosabban, s higgadtan igyekezett őket a történetiség és lélektaniség összekapcsolt alkalmazásával a lehető legkisebbre csökkenteni. Az analógiás változások mérhetetlen lélektani s történeti szerepét vagy a deformáció és a dezautomatizáció törekvésének fontosságát elsőként vette észre. Simonyi nagyságára mutat, hogy fölismerte Arany mondattani megfigyeléseinek fontosságát, s Tüzetes magyar nyelvtanának mondatfölfogását egészen áthatja ezeknek szelleme. Arany nyelvészeti, módszertani iskolázottsága itt-ott elmaradt hazai nyelvészektársaiétól, nyelvsemleléte- nek egésze, kivált annak történeti és lélektani eleme viszont fölébe állította legtöbb nyelvészektársának. A *viszszatekintés* c., Brassai- val vitázó cikkének nyelvsemleléti elemzése tekintélyes helyet kell, hogy kapjon egy majdani részletes nyelvészettörténetben.

Egyszóval örvendetes és jó indulás ez a kis kötet; de figyelmeztet bennünket rögtön arra is, hogy az egyes diszciplínák történetét szorosabban kell egymáshoz fűzni s mélyebben kell a kor általános társadalom- és gondolkodástörténetébe ágyazni.

Németh G. Béla

SZEPSI CSOMBOR MÁRTON ÖSSZES MŰVEI

Sajtó alá rendezte: Kovács Sándor Iván és Kulcsár Péter. A bevezető tanulmányt írta: Kovács Sándor Iván, az idegen nyelvű részeket fordította: Kulcsár Péter. Bp. 1968. Akadémiai K. 663 I. 15 t. (Régi Magyar Prózai Emlékek I. köt.)

Jelentős és régóta várt sorozat első kötete-ként jelent meg Kovács Sándor Iván és Kulcsár Péter gondozásában Szepsi Csombor Márton összes műveinek kritikai kiadása. Míg a régi magyar költészet termése folyamatosan jelenhet meg kritikai kiadásban a *Régi Magyar Költők Tára* c. sorozat XVII. századi kötetében, addig reneszánsz és barokk prózáink korszerű kiadása csak most indulhatott meg Tolnai Gábor szerkesztésében. A sorozat a régi magyar próza esztétikai, stílustörténeti, eszmetörténeti szempontból kiemelkedő teljesítményeit adja kritikai kiadásban. A kötetek bevezető írásaiban pedig lehetőséget ad a kiadásra kerülő mű vagy (mint a jelen esetben is) a teljes életmű sokoldalú s a kritikai kiadás eredményeit is kamatoztató elemzésére.

Régi adósságot törleszt s magas színvonalon Kovács Sándor Iván és Kulcsár Péter kötete. A magyar későreneszánsz egyik kiemelkedő, a magyar kultúra, irodalom európai látóköreit tagító írójának, Szepsi Csombornak az életműve ugyanakkor méltóképpen indítja a *Régi Magyar Prózai Emlékek* sorozatát is.

A harmincéves háborút közvetlenül megelőző időszakban, 1616 májusában kel vándorútra Szepsiből gyalogszerrel egy magyar protestáns polgár-íjű, hogy az ismeretlen országok, vidékek látására különösen fogékony természetének, kíváncsiságának s tudás-szomjának engedve körbejárja fél Európát. Elődei voltak már bőven a peregrinációban, de Szepsi Csombor az első, akinél az országok látása a cél, maga a peregrináció. Abban is

első irodalmunkban, hogy hosszú gyalogútján feljegyzéseket készít utazása élményeiről, a látott és csodált városokról, lelkesen naiv beszámolókat nevezetes művészeti alkotásokról. Fejlettebb országokban jár, mint a XVII. század eleji Magyarország, s az otthoni dolgokhoz mér, viszonyít minden látottat, tapasztalt jelenséget. A lába Németország, Anglia, Franciaország útjait járja, szeme London és Párizs élményét rögzíti, keze az úton szerzett tapasztalatokat jegyzi, lelke azonban az otthoni gondoknál időzik. Az út irodalmi eredménye a változatos Európát, főként a városokat bemutató *Europica varietas*, az első magyar nyelvű útleírás a kassai polgárok számára. Szepsi Csombor főműve is egyben.

☞ Kovács Sándor Iván monográfia-súlyú bevezető tanulmánya tüzetes pályaképet, életrajzot ad és sokoldalúan mutatja be a Szepsi Csombor-művek problematikáját. Részletesen elemzi azokat a feltételeket, amelyek lehetővé tették az első nagyszabású útleírás létrejöttét. Bemutatja a feltehető előzményeket, az inspirátort Skaricza Szegedi életrajzában s az igazi ösztönzőt, a nagytekinélyű Szenci Molnár munkásságában. Szepsi Csombor emberi-írói alkátára is éles fényt vet, amely szinte predestinálta az országok bejárására s a látottak, az úton létében szerzett tapasztalatok írásba foglalására. Szepsi Csombor Európa-képe — mint Kovács Sándor Iván bizonyítja —, egy sokoldalú polgári művelődési program jegyében fogant, „aminek elgondolásához Szenci Molnártól kapott ösztönzést, megvalósulásához pedig Bethlen Gábor független nemzeti monarchiája kínálta a lehetőségeket”. (33. l.) Nyomon kíséri az útleírás műfaji előtörténetét, s a közvetlen előzményt a naplók fejlődésében látja. Az *Europica varietas*nak legértékesebb írói teljesítményei is éppen a napló jellegű indíttatással formált részletek.

Szepsi Csombor a kassai polgárok számára írta útleírását, s ez a szociológiai meghatározottság szabta meg művének a jellegét, a stílus vonatkozásában is. Kovács Sándor Iván meggyőződen érvel azzal a régebbi szemlélettel szemben, amely szerint az *Europica varietas* Kemény János és Bethlen Miklós felé jelezni prózánk fejlődését. Szepsi Csombor útleírásában a tudós jelleg és a tanító szándék a meghatározó tényező, s ezért nem Kemény és Bethlen, hanem Apácai és Tótfalusi irányában halad. Tudományos hitelre tartva igényt foga mazza meg a látott országokról szóló beszámolóját, földrajzi kézikönyvet is adva az olvasónak.

A városok iránti érdeklődés jegyében járja Európa országait Szepsi Csombor s útleírásaiban nem szokványos leírásokat ad az egyes országokról, idézve tájakat és vidékeket, hanem főként a látott városokról ad

számot. A városokat látni, csodálni akaró és tudó szenvedélye ismerteti fel Szepsi Csomborral Párizs varázsát, s ezzel ő nyitja meg a magyar írók Párizs-rajongóinak a sorát: „Bizony, ez egész ideig való bűdosásomat és annak terhét ez egy város elfelejtette vala velem...” írja a XVII. század eleji Párizsról, „ez világhnak legnagyobb csudaijá”-ról.

A bevezető tanulmány mértéktartóan jellemzi Szepsi Csombor Európa-képét: a kapitalizmus intenzív fejlődési periódusában járja Európa országait, de jobbára a felületi jelenségeket regisztrálja útleírásában, a mélyebb összefüggéseket, törvényszerűségeket nemigen tudja érzékelni. Kovács Sándor Iván joggal hangsúlyozza, hogy Szepsi Csombor „... olyan mélyen nem lát bele az európai társadalmi és gazdasági mozgás viszonyaiba és törvényszerűségeibe, mint amekkora tudatossággal tükrözi a magyar politikai állapotokat”. (46.) Az útleírás hangulata is változik, valamelyest otthonosabb tónusúvá válik, amikor Szepsi Csombor a hazai állapotokkal rokon, tehát egyértelműbben agrár jellegű országokról ad számot.

Szepsi Csombor nem sokkal hazatérése s az *Europica varietas* sajtó alá rendezése után a Nyáryak szolgálatába kerül, Varannóra, Nyáry Ferenc nevelőjének. Az új környezet megszabja és átalakítja Szepsi Csombor korábbi, az *Europica varietas*ban képviselt, egyértelműbben polgári jellegű irodalomszemléletét. A főúri környezethez igazodik. A főúri környezet megszabta igény jegyében készült Varannón Szepsi Csombor erkölcs-tani műve, az *Udvári schola*. Szaktudományunk a mostani kiadványig jobbára csak az útleírás irodalomtörténeti problémáival foglalkozott, Szepsi Csombor erkölcs-tani művét inkább csak számon tartotta. Kovács Sándor Iván bevezető tanulmánya illeszti be (kellő körültekintéssel) késő reneszánsz-maniérista irodalmunk világába. A magyar késő reneszánsz irodalmában fokozottan az etikai kérdések felé fordul az érdeklődés: az *Udvári schola* is ennek a jegyében fogant, csakúgy, mint nem sokkal később Prágai András Guevara-fordítása, a *Sebes agynak késő sisak* c. versciklus, Rimay számos verse vagy Szenci Molnár *Discursus de summo bono*-ja. Az útleírás a kassai polgárok igényeivel és ízlésével számolt, az erkölcs-tani mű a főúri réteg szemléletéhez igazodott. Az *Udvári schola* ezért nem polgári, hanem udvari, manierista jellegű, erőteljesen érvényesül benne a Justus Lipsius újsztoikus nézeteivel rokon etikai világkép. Kovács Sándor Iván tüzetesen megajánlja a Szepsi Csombor körülvevő új környezetet, kis portrék sorában mutatva be a Nyáry-familia markánsabb egyéniségeit, különösen Várday Katát (Nyáry Pál második feleségét), valamint Nyáry

Lipsius-i politikai szemlélet kompromisszumra való hajlandóságának.

Az *Udvari schola* hazai előzményeit ismeretve szól a bevezető tanulmány Pécsi Lukács *Az keresztény szüzeknek tisztességes koszorója* (1591) c. erkölcsstani művéről. Pécsi Lukács már jellegzetesen manierista stílusával kapcsolatban véleményünk szerint helyesen utal egy priodizációs problémára: indokolt volna valóban a hazai manierizmus kezdeteit a XVI. század utolsó évtizedeitől számítani.

*

A kiadvány először publikálja Szepsi Csombor teljes életművét: az *Europica varietas* és az *Udvari schola* szövege után közli a kötet *Vegyes írások* címmel Szepsi Csombor babonafeljegyzését, könyvbejegyzéseit, a kassai tanácshoz írt egyetlen fennmaradt levelét, valamint a *Négy szép halottas prédikációk* c. kiadványban a szerző megnevezése nélkül szereplő *Magyar versek* c. halotti búcsúztatót, mint Szepsi Csombor versét, a *Függelék* pedig a Szepsi Csombor családjáról és munkásságáról szóló egykorú dokumentumok szövegét adja.

A Nyáry Ferenc haláláról beszámoló, első személyben beszélt búcsú-versről (a *Vegyes írások* között) nemigen mernénk határozottan állítani, hogy Szepsi Csombor szerzeménye. Joggal írta Kovács Sándor Iván Szepsi Csombor egyik verséről, hogy „költői erő híján” (100.) peregnék sorai. A *Magyar versek* sem remekmű, de Szepsi Csombornál rutinosabb, nagyobb verselési gyakorlattal rendelkező szerző darabja. Szepsi Csombor nemigen írhatta, különösen nem közvetlenül halála előtt, talán már maga is a pestissel küszködve. A vers szerzője valóban ismerete Nyáry Ferenc halálának a körülményeit, de ezeket az ismereteket Kovácsnai prédikációjából is meríthette. A Kovácsnai prédikációjában is megtalálható leírásról képest ui. a vers nem ad új, önálló adalékokat. A határozottan szónokias hangvételű verset — véleményünk szerint — továbbra is ismeretlen szerző darabjának kell tekintenünk.

A szövegközlés a magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzatában foglaltak alapján következetesen betűhív. Sem az útleírásnak, sem az *Udvari scholának* nem maradt ránk kézírata, ezért a sajtó alá rendezők az első kiadások alapján adják a szöveget, megtartva Szepsi Csombor helyesírásának ortográfiai jellegzetességeit is, a ma használatos betűjelekkel. Az *Europica varietas* újabb, modern kiadásai (Szamota Istváné 1892-ben és Gaál Gáboré 1943-ban) egyébként sem teljesekek, sem betűhívek nem voltak, így a kritikai kiadás nem hasznosíthatta tanulságaikat. Az *Udvari schola* pedig az editio princeps után csak most kerülhetett újra kiadásra.

Igen sokoldalú, számos új eredményt adó munkáról vallanak a tárgyi jegyzetek. Különösen fontosak az *Europica varietas* földrajzi forrásaival foglalkozók, mert segítségükkel nem csupán Szepsi Csombor földrajzi kútforrára derül fény, de ismeretükkel pontosabban határozható meg az útleírás jellege is. Kovács Sándor Iván és Kulcsár Péter kutatásai szerint Sebastian Münster, Gerhard Mercator és Abraham Ortelius reneszánsz kori földrajzi kézikönyveit ismerte legjobban Szepsi Csombor, jobbára az ő munkáikból merített az egyes országok, városok általános leírásakor. A jegyzetek tanúsága szerint az útleírás főforrásaira fény derült, bár valószínű, hogy egyes részletekkel kapcsolatban még szembeesíteni lehet majd Szepsi Csombor szövegét más forrásokkal is. Az útleírás főforrásainak az ismeretében a sajtó alá rendezők az *Europica varietas* szövegének három, egymástól megkülönböztethető jellegű réteget mutatják ki: az utazás során készült diáriumét, az utazás után, tudatosabban fogalmazott szövegréteget, valamint a források adataihoz közvetlenebbül kapcsolódó részekét. Az útleírás e három szövegréteget egy szellemesen ügyes táblázatban is bemutatják (446—455.), jelezve, hogy a határok nem merevek. A három szövegréteg szerepét vizsgálva kiderült, hogy az *Europica varietas* jellegét tekintve főként „...a friss napló földrajzi munkák anyagával kiegészített foglalata”. (445.)

Az *Europica varietas* szövegét szembeesíteni lehetett a földrajzi kézikönyvekkel, az *Udvari schola* forrásait pontosan meghatározni azonban nem lehetséges, hiszen Szepsi Csombor itt általános etikai kérdéseket feszeget, s az egyes tételek igazolására előszámlált antik példaanyag számos népszerű példatárban megtalálható, de a példák jelentős része az egykorú hazai irodalomban sem ismeretlen. A bevezető tanulmány és az *Udvari schola* tárgyi jegyzetei ezért nem a közvetlen mintákat, hanem általában Szepsi Csombor etikai művének a forrásvidékeit jelölik meg Valerius Maximus, Fulgositus, Ravisius, Volaterranus, Sabellicus és mások népszerű példatáraiban. Az egyes példákkal kapcsolatban ugyanakkor a jegyzetek ismertetik hazai elterjedtségüket, fontosabb, jellemzőbb jelentkezéseiket, természetesen a teljesség igénye vagy szándéka nélkül. Reneszánsz irodalmunk népszerű antik példatárát ezek az utalások így is jól tudják érzékeltetni.

Külön öröm a kötet használhatóságát jelentősen segítő, a kiadványt záró kitűnő mutatók sora: a *Szójegyzék*, az *Europica varietas*-hoz készített földrajzi névmutató, az utazás időrendjét és az útleírásban szereplő történeti eseményeket regisztráló *Kronológia*, valamint a személynevek mutatója.

Komlowszki Tibor